

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАД В ДІЯЛЬНОСТІ Етнографічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка.

У статті проаналізовано наукові дослідження Етнографічної комісії НТШ ім. Шевченка представлені у публікаціях серійних видань НТШ, які стосувалися молодіжних громад, їх структури та діяльності, вікового поділу молоді, а також її соціалізації. Значна увага приділена розвідкам дослідників відносно соціалізації дітей. В статті аналізуються дослідження пов'язані зі статевовіковими характеристиками дітей, підлітків та молоді; приділена увага аналізу важливим виховним та соціалізуючим чинникам – організації та проведенні молодіжного дозвілля: вечорниць, досвіток та вулиці. В контексті народного календаря розглянуті відомості дослідників про місце та роль молоді в системі народних свят.

Ключові слова: Етнографічна комісія, молодіжні громади, діти, молодь, статево-віковий поділ, соціалізація, традиційна культура, вечорниці, досвітки, дозвілля, народні свята.

Наукове Товариство ім. Шевченка, створене 1892 р. шляхом реорганізації діючого із 1873 р. у Львові Товариства ім. Шевченка, – визначне і унікальне явище в історії української науки та культури. НТШ об'єднало вчених як природничих, так і гуманітарних дисциплін, в тому числі істориків та етнологів. Наукова праця вчених була зосереджена у трьох секціях: математично-природничо-медичній, історико-філософській і філологічній. Особлива увага надавалася розвитку гуманітарних наук, зокрема етнографії. У 1898 р. на загальних зборах НТШ було створено при історико-філософській та філологічній секціях спеціальну Етнографічну комісію, завдання якої полягало в тому, щоб гуртувати та виховувати науковців-етнографів, проводити експедиційну роботу, розвивати музейну справу, публікувати етнографічні та фольклорні матеріали і дослідження, а також перейняти на себе видання «Етнографічного збірника» (збірник засновано 1895 р. при Історичній секції, редактором першого тому був М.Грушевський) [18, с. 1].

Етнографічна комісія на чолі з Іваном Франком, його заступником Федором Вовком і секретарем Володимиром Гнатюком (з 1913 – її голова), зуміла протягом короткого часу організувати успішне виконання програмних завдань НТШ у галузі народознавства: розгорнула величезну роботу щодо збору етнографічного матеріалу, створила багату музейну етнографічну збірку, поставила на високий науковий рівень опрацювання зібраних матеріалів, налагодила регулярний випуск двох серійних видань: «Етнографічного збірника» (виходив з 1895 р.) і «Матеріалів до українсько-руської етнології» (виходив з 1898 р.), що становлять золотий фонд українського народознавства, організувала стаціонарні та експедиційні дослідження різних регіонів України. На сторінках цих двох періодичних видань побачили світ численні дослідження про народні звичаї та обряди, господарство, сімейний побут, народні заняття та ін.

Метою нашої розвідки є аналіз етнографічних досліджень на сторінках згаданих періодичних видань, які безпосередньо стосуються молоді, молодіжних громад, статевовікових характеристик та поглядів на процес соціалізації.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють час від створення Етнографічної комісії (1898 р.) до 1929 р., оскільки в цьому році вийшли друком останні томи (XXI-XXII т.) «Матеріалів ...». У 1930-х роках через фінансову скруту НТШ «Матеріали ...» перестали виходити і припинили своє існування.

Діяльність НТШ, та, зокрема, його Етнографічної комісії, значною мірою висвітлювалася в науковій літературі: у нарисі до 50-ліття НТШ (1873-1923) довголітнього секретаря Етнографічної комісії, а згодом її голови Володимира Гнатюка «Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові», перевидане 1984 р. [3]. У нарисі значна увага приділена також характеристиці діяльності Етнографічної комісії. Нарис про історію Наукового Товариства ім. Шевченка написав у 1949 р. В.Кубійович до 75-річчя Товариства. Вчений підкреслив, що саме в ділянці етнології НТШ досягло визначного рівня не тільки в слов'янській, а й світовій науці [10, с. 635]. Фундаментальними сучасними дослідженнями з діяльності НТШ є праці О.Д.Сапеляк [17, 18].

Етнографічна комісія НТШ підготувала протягом 1899-1919 і 1929 рр. 22 томи (у 20 книгах) серійного видання «Матеріалів до українсько-руської етнології» (згодом назва змінювалася – з 1909 р. збірник називається «Матеріали до української етнології», у 1929 р. – «Матеріали до етнології й антропології». Спочатку томи збірника

виходили регулярно – один, іноді два рази на рік (1899, 1909, 1910, 1918). Під час Першої світової війни і згодом видання стає неперіодичним: т. XIX-XX вийшли у 1919 р., XXI-XXII – 1929 р.

За змістом основна кількість томів «Матеріалів ...» формувалася тематично або за географічно-етнографічною ознакою того чи іншого регіону України. Деяким регіонам присвячено декілька томів. Так відбулося з історично-етнографічним дослідженням Володимира Шухевича «Гуцульщина», яке розміщене у 2, 4, 5 та 7 томах «Матеріалів ...». Оскільки першими обрядами соціалізації дітей в традиційній культурі українців були родини, перша купіль, хрестини ім'я наречення, похрестини, пострижини та перше заплітання, В.Шухевич в своєму дослідженні Гуцульщини не оминув цієї теми, описавши обряд родин у гуцулів та пов'язані з цим обрядом вище перелічені обрядові дії та народні повір'я [21, с. 1-10]. Що стосується пострижин, то як зазначає Володимир Шухевич, у гуцулів обряд пострижин відбувався коли дитині виповнювався місяць аби волосся росло гарне і густе [21, с. 8]. Хоча за узвичаєною нормою стригти волосся дитині до виповнення року заборонялося, як бачимо, у гуцулів існували свої погляди на цю традицію. Не оминув дослідник своєю увагою і перше заплітання. Дівчину заплітали перший раз коли їй минало п'ять років. Для цього обряду запрошували сохтівну [пригодну] жінку. Це обрядове заплітання з примовляннями на щасливу долю та програмуванням на знайдення пари і як результат – щасливий шлюб: «як я зав'язую усе волосся на тобі, аби воно тримало з усіх чотирьох боків, как аби сі до тебе везали з усіх боків парубки, вдівці, дідицькі сини; котрий тебе уздрит, то так аби за тобов умлівав, як риба за водов!» З того часу дбали родичі про те, аби дівчина чи хлопець у тім віці мали на собі окрім сорочки, якийсь інший одяг, що акцентувало увагу на статеві-вікових відмінностях (21, с. 8). Дивлячись на актуальність тематики з досліджень дітей, її продовжив Антін Онищук у своїй розвідці «З народнього життя гуцулів: Родини і хрестини, та дитина до шестого року життя» [13, с. 90-113].

Тобто, під час таких обрядів родинного циклу як родини, перша купіль, хрестини, ім'я-наречення, похрестини, пострижини відбувалося обрядове залучення дітей до роду та до громади, визнання дітей новими, повноправними членами суспільства. Обрядові дії були важливими ритуальними процедурами у статевій ідентифікації дітей: вони починають відповідати основним класифікаційним ознакам, у тому числі й ознаці приналежності до певної статі.

У 8-9 томах «Матеріалів ...» публікуються дослідження Марка Грушевського «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини». Ця праця являється важливою віхою в аспекті етнографічного вивчення дитини і дитинства. Вона становить значний науковий інтерес як у плані охоплення діапазону явищ (від вагітності до підліткового віку), так і новаторською методикою збору матеріалів. Впорядковуючи до видання матеріали Марка Грушевського, Зенон Кузеля систематизував факти та явища, які містилися у записах, відповідно до аналогічних у світовому культурному контексті [5-6].

В ході опрацювання публікацій ми мали змогу з загального тексту виокремлювати інформацію що безпосередньо стосується молоді. Так, наприклад у 2-му томі «Матеріалів ...» Володимир Шухевич у Етнологічному огляді Гуцульщини зазначає, що «у гуцулів є відмінність у назвах, притаманна для вікової диференціації молоді: хлопець до 10 років це *хлопець*, старший: *хлопчіще*, великий: *парубок*, а той, що може працювати у бутинах [лісосік, вирубка дерев] [19, с. 116] - *легінь*; хлопці, що ходять до школи: *шкільники*. Подібно: *дівче*, *дівчина*, *дівчище*, *дівка*, а та, що може віддаватися [заміж]: *дівка у заплітках*, *дівка у бовтицях*» [20, с. 32].

Щоб відрізнитись від заміжніх жінок, гуцульські дівчата мали багато червоних елементів на одязі, взутті та у волоссі. Це могли бути хустки, стрічки, запаски, чоботи та ін. [20, с. 123-124, 133]. А до святкового вбрання належала ще біла хустина, яку дівчина держала на показ у руках, «не утираючи нею ні носа ні поту» [20, с. 133]. Напевне, цей додаток до вбрання символізував дівування та пошук пари.

У житті сільської молоді в Україні помітне місце займала узвичаєна форма дозвілля – вечорниці, досвітки, які виступали головним інститутом соціалізації молоді та підготовки цієї верстви до сімейного життя. Не оминули своєю увагою дослідники такі зібрання молоді. Так, наприклад, у 1-му томі «Матеріалів ...» О. Гриша описує парубоцькі і дівочькі товариства, збірки молоді які відбуваються на великі празники (Великдень, Різдво, Масницю); хлопці і дівчата збиралися до якоїсь хати і робили складчину. Хлопці вибирали отамана, а дівчата отаманку. Також зафіксований цікавий момент у Гадяцькому повіті на Полтавщині, коли вже добре почастиувалися хлопці й дівчата, то брали музик і йшли до іншого села або на другі досвітки (тобто до другої хати де хлопці й дівчата збиралися) [4, с. 112]. Але відомо, що існують відмінності

у проведенні дозвілля, які відрізняються по регіонам України. Наприклад, як зазначають дослідники Одещини, молодь на «вулиці» збиралася по «своїм кутам»: дівчата намагалися дотримуватися «свого кута», а хлопці ходили по селу та роздивлялися де є гарні дівчата, але інколи траплялося так, що між парубками виникали бійки за дівчат, або ж з хлопців, які відвідували вулицю не на своєму «куті» вимагали «могори́ч» (це явище притаманне майже всім селам Одещини) [11, с. 45-46].

Але все ж таки це були хаотичні відомості про молодіжні громади. Вже через рік, у 1900 році у 3-му томі «Матеріалів ...» Митрофан Дикарів публікує «Програму до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вулицю, вечерниці, досвітки і склади) [7, с. 1-27]. Ця програма містить 201 питання, ділиться на складові частини: I ч. – Вулиця (пит. 1-73); II – Вечерниці і досвітки (пит. 74-175); III – Складки (пит. 176-201). В запитаннях перш за все звертається увага на пори року з яких починається чи то вулиця, чи то вечерниці, місцю зібрань молоді (кутки, хата та ін.). Велика увага приділяється віковому цензу з якого часу молодь має право ходити на зібрання молоді, зовнішньому вигляду, вбранню. Окремий блок питань присвячений питанням, що безпосередньо стосуються статевих відносин, спільному спанню на вечерницях та досвітках. Приділяється увага також іграм, танцям, пісням, ворожінням. Тобто, програма була розроблена для комплексного дослідження молодіжних громад, яким приділялась велика увага, адже їх можна вважати місцем подальшої соціалізації молоді, взаємовідносин протилежної статі, виборі партнера та інститутом підготовки до сімейного життя. А така значна кількість питань говорить виключно про те, що на всій території України існували значні відмінності у всіх складових частинах та етапах, що стосуються молодіжних громад та локальними відмінностями.

Детально описаний народний календар Валуйського повіту Борисівської волості на Вороніжчині у 6-му томі «Матеріалів ...» за 1905 рік М.Дикарева. В контексті народного календаря знаходимо відомості про місце та роль молоді в системі народних свят, зокрема на Івана Купала [7, с. 125-134]. Автор також акцентує увагу на гаданнях, зокрема приводить приклади гадань хлопців і дівчат на визначення майбутнього шлюбного партнера у свято Катерини та під Новий рік [7, с. 144, 158-159]. Детально описує гадання і Михайло Зубрицький. Ним приведені цікаві факти ворожіння дівчат на Новий рік, на Андрія, Святий вечір та Різдво в контексті народ-

ного календаря [9, с. 33-60]. Наприклад, на Андрія (30 падолиста) дівки сіяли лен по хижі і приговорювали: «Андрію! Лен на тя сію, дай ми боже знати, з ким тя буду брати». Заволочували портками (ногавицями) і клали їх на ніч під голову. Хто присниться дівці, за того і заміж вийде. Дівки рахували кіля в плоті і приговорювали: «то вдовець, то молодець». На яким слові котра скінчить, за такого віддається. Як несли дрова до хиж, клали серед хати і рахували, скільки котра принесла, чи до пари, чи ні; як до пари принесла, то вийде заміж [9, с. 51-52]. На Святий вечір дівки виганяли пса на двір: як бреше – буде весілля [9, с. 56]. Дівки сипали барвінок на Різдво з дзвіниці перед порогом і в церкві перед дверми, а потім дивилися, хто наступить на барвінок, той на ній жениться [9, с. 57].

Окремий випуск «Матеріалів ...» присвячений гаївкам – обрядовим Великоднім пісням, тематично орієнтованих в основному на жарті дівчат до хлопців і навпаки [1]. Зібрав Володимир Гнатюк. Тему весняних молодіжних пісень та ігор Закарпаття продовжив Іван Панькевич в останньому томі «Матеріалів ...» [14].

Що стосується другого видання НТШ – «Етнографічного збірника», то тут здебільшого публікувалися фольклорні матеріали, що мали дещо інший характер. Це збірки казок, легенд, новел, пісень та ін. Відмітимо лише третій том за 1900 рік «Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Зібрав Володимир Гнатюк». В цьому виданні тематикою зібраних пісень виступають дівочькі пісні про кохання, дівування, утрату калини, та парубочькі пісні, що безпосередньо стосується нашого дослідження [2].

Окремі питання, пов'язані з процесами соціалізації дітей та молоді в традиційній українській культурі, стають об'єктом та предметом уваги в дослідженнях Етнографічної комісії НТШ. Незважаючи на описовість, фрагментарність та відсутність спеціального аналізу, ці праці є «золотим фондом» української етнографічної науки загалом та етнографії дитинства і молоді зокрема.

Отже, аналізуючи опублікований матеріал з 1899 по 1929 рік, зазначимо, що через комплекс елементів статевовікового символізму в обрядово-світоглядному бутті дитинство легітимізувалося і досліджувалося як перша стадія життєвого циклу індивіда, а власне діти осмислювалися як окрема верства у статевовіковій стратифікації суспільства. Більшість дослідників, описуючи молодіжні громади як в контексті народного календаря, так і окремо, велику увагу приділяли детальному описові ворожінь на свята, а ворожіння в свою чергу були запрограмовані на визначення долі та

шлюбного партнера. Слід також зазначити, що майже всі обряди календарного року мали соціалізуючий характер, були направлені на молодь. Здебільшого всі обрядові дії проводились у формі ігор, під час яких відбувалося опановування молоддю відповідних соціальних ролей і були спрямовані на визначення шлюбної пари, обов'язкове створення сім'ї та продовження роду. Підкреслювалась важливість дівочої чистоти та невинності.

На основі аналізу структури та діяльності молодіжних громад в українському суспільстві кін. XIX – поч. XX ст. можна зробити висновок, що вони були головним осередком спілкування молоді, відігравали важливу роль у її соціалізації, були важливим елементом у регулюванні дошлюбних стосунків, виконували головну функцію у підготовці молоді до одруження та визначення шлюбного партнера. Молодь збиралася для проведення дозвілля за територіальним принципом (в населеному пункті в різних частинах села – кутках). Можна також виділити форми дозвілля і поділити їх на спілкування просто неба влітку (вулиця), спілкування молоді у приміщенні в зимовий період року (вечорниці, досвітки), спілкування молоді під час проведення храмових і календарних свят як у приміщенні, так і просто неба (Андрія, Водохреща, Масниця, Зелені свята та ін.).

Джерела та література:

1. Гнатюк В. Гаївки // Материяли до українсько-руської етнології (далі – МУРЕ). – Л., 1909. – Т. 12, ч. 1. – 267 с.
2. Гнатюк В. Етнографічні материяли з Угорської Руси // Етнографічний збірник. – Л., 1900. – Т. 3. – 236 с.
3. Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові: іст. нарис першого 50-річчя - 1873-1923. – Мюнхен; Париж, 1984. – 175 с.
4. Гриша О. Весілля у Гадяцькому повіті, у Полтавщині // МУРЕ. – Л., 1898. – Т. 1. – С. 111-156.
5. Грушевський Мр. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини // МУРЕ. – Л., 1907. – Т. 9. – 144 с.
6. Грушевський Мр. Вказ. пр.. // МУРЕ. – Л., 1906. – Т. 8. – 220 с.
7. Дикарів М. Народний календар Валуйського повіту // МУРЕ. – Л., 1905. – Т. 6. – С. 113-204.

8. Дикарів М. Програма до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вулицю, вечерниці, досвітки і склади) // МУРЕ. – Л., 1900. – Т. 3. – С. 1-27.
9. Зубрицький М. Народний календар (звичаї і повірки) // МУРЕ. – Л., 1900. – Т. 3. – С. 33-60.
10. Кубійович В. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1873-1948) // Кубійович В. Наукові праці. Т. 1. – Париж-Львів, 1996. – С. 604-643.
11. Кушнір В.Г. Петрова Н.О. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20-80-ті рр. ХХ ст.). – Одеса: Гермес, 2008. – 256 с.
12. Литвинова-Бартош П. Житє на віру у сибірських селян // МУРЕ. – Л., 1900. – Т. 3. – С. 61-69.
13. Онищук А. З народнього життя гуцулів: Родини і хрестини, та дитина до шостого року життя // МУРЕ. – Л., 1912. – Т. 15. – С. 90-113.
14. Паськевич І. Великодні ігри й пісні Закарпаття // МУРЕ. – Л., 1929. – Т. 21-22. – С. 255-276.
15. Петрова Н.О. Деякі форми дошлюбного спілкування молоді в традиційному українському суспільстві: вечорниці (за матеріалами етнографічних досліджень Одещини) // Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на Півдні України і актуальні проблеми державного управління. Матеріали регіональної науково-практичної конференції. Одеса 10-11 грудня 1996 р. – Одеса, 1996. – С. 20-21.
16. Петрова Н.О. Традиційні форми дошлюбного спілкування молоді (за матеріалами етнографічних досліджень Одещини) // Записки історичного факультету. / ОДУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Астропринт 1997. – Вип. 4 – С. 37-41.
17. Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898-1939). – Л., 2000. – 203 с.
18. Сапеляк О. Українська етнографія в діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка (1898-1939 рр): Автореф. дис. канд. іст. наук / О.А. Сапеляк; НАН України. Ін-т українознавства ім. І.І. Крип'якевича. – Л., 1998. – 18 с.
19. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 1. –
20. Сумцов Н. Досветки и посиделки // Киевская Старина. – Март. – 1886 – С. 421-445.

21. Шухевич В. Гуцульщина // МУРЕ. – Л., 1899. – Т. 2. – 144 с.
22. Шухевич В. Гуцульщина // МУРЕ. – Л., 1902. – Т. 5. – 255 с.

Яцун Н. Исследование молодежных общин в деятельности Этнографической комиссии Научного Общества им. Шевченко.

В статье проанализированы научные исследования Этнографической комиссии НТШ им. Шевченко представлены в публикациях серийных изданий НТШ, касающиеся молодежных общин, их структуры и деятельности, возрастного разделения молодежи, а также ее социализации. Значительное внимание уделяется разысканиям исследователей относительно социализации детей. В статье анализируются исследования связаны с половозрастными характеристиками детей, подростков и молодежи; уделяется внимание анализу важным воспитательным и социализирующим факторам – организации и проведении молодежного досуга: вечерниц, досвиток и улицы. В контексте народного календаря рассмотрены сведения исследователей о месте и роли молодежи в системе народных праздников.

Ключевые слова: Этнографическая комиссия, молодежные общины, дети, молодежь, половозрастное разделение, социализация, традиционная культура, вечерницы, посиделки, досвитки, народные праздники.

Iatsun N. Studies of youth communities of Ethnographic Commission Scientific Society Shevchenko.

The paper explores the research Ethnographic commission of Shevchenko Scientific Society (NTSh) presented in publications serial publications NTSh which related to youth communities, their structure and activity of youth age division and its socialization. Considerable attention is paid to research on the socialization of children. The article analyzes research related to age and sex characteristics of children, adolescents and youth; paid attention analysis important educational and socialization factors - organizing and conducting youth entertainment: “vechernits”, “dosvitok” and “vulytsy”. In the context of the national calendar, researchers examined data on the role of youth in the national holidays.

Keywords: Ethnographic Commission, youth communities, children, youth, sex and age division, socialization, traditional culture, “vechernitsy”, “dosvitky”, national calendar.